

HANS RÖSSLER

CEL GOSPODARKI SOCJALISTYCZNEJ I POSTULATY ROZWIĄZAĆ W POSZCZEGÓLNYCH FAZACH REPRODUKЦИИ SPOŁECZNEJ

Naturalny cel każdego procesu produkcji, a mianowicie wytwarzanie wartości użytkowych dla zaspokojenia różnorodnych potrzeb społeczeństwa jest identyczny z celem gospodarki socjalistycznej. Treść celu gospodarki socjalistycznej znajduje swój wyraz w podstawowym prawie ekonomicznym socjalizmu. Społeczna własność środków produkcji wysuwa potrzeby całego społeczeństwa na plan pierwszy i wymaga planowego kierowania procesem reprodukcji. Osiągnięcie celu gospodarki socjalistycznej poprzez stałe i rosnące zaspokajanie potrzeb materialnych i kulturalnych ludzi pracy oraz tworzenie socjalistycznych osobowości jest jednak możliwe tylko wtedy gdy rozmiary i efektywność produkcji społecznej są stale zwiększane na bazie postępowej nauki i techniki, intensyfikacji społecznego procesu reprodukcji oraz wzrostu wydajności pracy.

Zadaniem podstawowym w NRD postawionym przez VIII Zjazd SED jest takie sformułowanie polityki partii i rządu aby odpowiadały one wymaganiom działania podstawowego prawa ekonomicznego socjalizmu. Równocześnie jednak należy wykorzystać pozostałe prawa ekonomiczne socjalistycznego sposobu produkcji i ich mechanizm działania dla zrealizowania zadania podstawowego. Rosnące zaspokajanie potrzeb świata pracy, planowy rozwój produkcji społecznej i ich nastawienie na realizację głównego celu gospodarki wymagają nie tylko wykrycia systemu oraz tendencji rozwojowych potrzeb, lecz zmuszają równocześnie do opracowania związku między potrzebami i wymaganiami, jakie muszą być spełnione przez produkcję, dystrybucję, wymianę oraz konsumpcję.

Rozwiązanie tego zadania zmusza do intensywniejszego przebadania działania podstawowego prawa ekonomicznego socjalizmu z punktu widzenia zmieniających się warunków ekonomicznych działania tego prawa.

Z punktu widzenia ekonomii politycznej socjalizmu, której zadaniem jest wykrywanie istotnych aspektów związku społecznego między produkcją, nastawioną na zaspokajanie potrzeb a intensyfikacją rozszerzonej reprodukcji społecznej, niezbędne staje się dziś rozszerzenie przedmiotu badań tej nauki. Jak wiadomo, Engels w swojej definicji przedmiotu eko-

nomii politycznej podkreślał, że jest ona nauką o prawach, które rządzą produkcją oraz wymianą materialnych środków u trzymaną społeczeństwa ludzkiego. W tym miejscu należy już dziś podkreślić, że nie tylko produkcja i dystrybucja, lecz również faza konsumpcji jest sferą działania ekonomicznych prawidłowości, które powinny być przez ekonomię polityczną zbadane i odkryte w celu ich świadomego wykorzystania. Dlatego uważam, że znacznym postępem w definiowaniu przedmiotu badań ekonomii politycznej jest ujęcie Cagałowa, który w książce pt. *Ekonomia polityczna przedsocjalistycznych sposobów produkcji* pisze, że „ekonomia polityczna jest nauką o społecznych stosunkach produkcji, o ekonomicznych stosunkach między ludźmi. Bada ona prawa ekonomiczne, opanowujące produkcję, dystrybucję, wymianę oraz konsumpcję dóbr materialnych na różnych szczeblach rozwoju społeczeństwa ludzkiego”¹.

Dotychczasowy stan analizy związków między potrzebami a fazami reprodukcji jest — jak dotąd — mało rozwinięty, mniej aniżeli odpowiadałoby to praktycznym potrzebom z punktu widzenia realizacji głównego zadania gospodarki socjalistycznej. Dyskusje nad rolą i funkcją potrzeb społecznych podkreślają ten stan rzeczy.

Potrzeba jest ogólnym, istotnym, koniecznym i stałym, w gruncie rzeczy więc prawnym, stosunkiem człowieka do swego materialnego i społecznego środowiska. W ten sposób potrzeby są społecznie zdeterminowane i powodują konieczność przekształcenia środowiska poprzez społeczny proces pracy. Należy jednak podkreślić, że potrzeby uzasadniają zachowanie się ludzi, które zmierza do tego, by przyswoić sobie dobra oraz świadczenia dla ich "zaspokojenia. Proces zaspokajania potrzeb nazywamy konsumpcją. W procesie konsumpcji jako fazy reprodukcji uwidaczniają się zarówno specyficzne formy zaspokajania potrzeb jak i jakość sposobu produkcji i podziału oraz ogólny stan rozwoju sił wytwórczych i stosunków produkcji. Przy wytwarzaniu się stosunków konsumpcyjnych należy szczególnie podkreślić jedność działania zarówno sił wytwórczych, jak i stosunków produkcji. Natomiast w literaturze ekonomicznej odnosi się czasem wrażenie, jakoby jedynie siły wytwórcze przyczyniały się do powstania i rozwoju oraz zmian potrzeb. Materialistyczna filozofia, a na jej podstawie również ekonomia polityczna, podkreślają rolę przyczyn materialnych przy powstawaniu ludzkich potrzeb wskazując na to, że są one umotywowane produkcją, a ich zaspokajanie związane jest z wytwarzaniem materialnych wartości użytkowych, że treścią potrzeb są nie tylko subiektywne i indywidualne aspekty. Tę stronę bardzo wyraźnie ujął Marks we wstępie do *Krytyki ekonomii politycznej*. Podkreśla on, że produkcja określa konsumpcję jako fazę zaspokajania potrzeb: a) dostarczając przedmiotu konsumpcji, b) określając sposób

¹ *Politische Ökonomie — Vorsozialistische Produktionsweisen*, Berlin 1972, s. 38.

konsumpcji, c) wytworzone, produkty stanowią materiał, przyczynę oraz punkt wyjścia dla powstawania potrzeb².

Należy jednak dodać, że konsumpcja oddziałuje również na produkcję i to szczególnie w stosunkach produkcji, gdzie zaspokojenie potrzeb ludzi pracy poprzez konsumpcję dóbr materialnych i kulturalnych zostaje podniesione do rangi podstawowego celu gospodarki, jak to ma miejsce w socjalistycznym sposobie produkcji. Konsumpcja w tym sensie określa produkcję, gdyż: a) dopiero w konsumpcji produkt staje się rzeczywistym produktem oraz wartością użytkową, b) konsumpcja stanowi wewnętrzną i napędową podstawę produkcji³. Wydaje mi się, że te związki mają istotne znaczenie dla wypracowania dialektyki rozwoju potrzeb i faz reprodukcji i że, jak dotąd, nie poświęcono im należytej uwagi. Z tych rozwiązań wyłania się wniosek, że potrzeby stanowią nie tylko cel gospodarki socjalistycznej oraz produkcji, lecz i odwrotnie, że jednocześnie sama produkcja stanowi istotny punkt wyjścia dla dalszego rozwoju potrzeb. Wniosek o dynamice rozwoju potrzeb jest konieczny aby rozwinąć badania nad rozwojem produkcji i konsumpcji oraz rozwojem osobowości człowieka w gospodarce socjalistycznej.

Już przy formułowaniu celu gospodarki socjalistycznej przeprowadzony zostaje podział potrzeb na materialne i kulturalne. Jest przy tym bez wątplenia tak, że wraz z rosnącym kulturalnym i duchowym poziomem ludzi pracy oraz z rosnącą wydajnością pracy społecznej zaspokajane są najpierw potrzeby materialne, a później kulturalne. Te ostatnie jednak rosną znacznie szybciej niż materialne wartości użytkowe. Wydaje się jednak pożyteczne, by przy badaniach prowadzonych przez ekonomię polityczną podkreślać, że owe potrzeby, zaspokajane przez produkty pracy społecznej mają szczególne znaczenie. Tę część potrzeb scharakteryzowalibyśmy jako ekonomiczne potrzeby, przy czym, oczywiście zawierają one również takie, które dotyczą bezpośrednio potrzeb produkcji i jedynie jako pochodne są sformułowane w celu gospodarki. Z pojęciem potrzeb ekonomicznych związany jest w historii ekonomii politycznej szereg rozpraw, a od czasów Ricarda podkreśla się, że przede wszystkim potrzeby ekonomiczne mają duże znaczenie dla teorii ekonomii politycznej. Z pojęciem potrzeby ekonomicznej w naszym ujęciu związane są następujące aspekty:

1) Potrzeba społeczna skierowana zostaje nie na abstrakcyjne, wydumane, istniejące jedynie w wyobraźni ludzkiej dobra i świadczenia, lecz na takie, które są dziś wytwarzane przez produkcję oraz sferę usług. To oczywiście nie wyklucza faktu, że ich ilość i jakość chwilowo nie odpowiadają postulatowi konsumpcji.

² K. Marks, *Zur Kritik der politischen Ökonomie* w: Marks, Engels, *Dzięk*, t. 13, Berlin 1961, s. 624.

³ Por. K. Marks, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin 1953, s. 13.

2) Potrzeba ekonomiczna skierowana «zostaje na takie dobra, które mogą być poprzez produkcję stale reprodukowane, a ich rozmiar może być stale poszerzany. Chodzi więc nie o jednorazowe dary przyrody lub szczególne osiągnięcia wielkich artystów, lecz o potrzeby, których obiekty mogą być w rosnącym zakresie wytwarzane. Oznacza to, że przesłanki są dane tutaj lub mogą być stworzone, by cały świat pracy społeczeństwa socjalistycznego mógł uczestniczyć w ich używaniu i konsumpcji oraz że można będzie stale przesuwać granice dzisiejszego zaspokajania potrzeb.

Chcemy w tym miejscu wspomnieć o tym, że wyprzedzanie ludzkiej potrzeby w sensie jakościowym w stosunku do niedoskonałości dzisiejszej produkcji oraz granic dzisiejszych wartości użytkowych spełnia rolę istotnej siły napędowej dla nauki, rozwoju oraz udoskonalania dóbr użytkowych. Ocena niedoskonałości dzisiejszych wartości użytkowych lub też sposób, w jaki przeprowadza się zaspokajanie potrzeb, ma istotne znaczenie dla przewidywań długoterminowych kierunków rozwojowych konsumpcji i wytworzenia się socjalistycznego sposobu konsumpcji. Chcemy przykładowo podkreślić, że odpowiednio do celu gospodarki socjalistycznej muszą być stworzone odpowiednie dobra i świadczenia, nie tylko przy minimum pracy społecznej w produkcji, lecz również muszą być wprowadzone daleko idące oszczędności czasowe przy ich użytkowaniu i konsumpcji w gospodarstwach domowych.

Jednym z istotnych długoterminowych poczynań w NRD w latach ubiegłych był rozwój produkcji i obrotu przemysłowymi dobrami konsumpcyjnymi, które miały w znaczny sposób zmniejszyć czas i koszt pracy domowej. Wymienić tu należy lodówki, elektryczne urządzenia kuchenne, odkurzacze, pralki oraz inne urządzenia gospodarstwa domowego, dla których zakupu poświęcili ludzie pracy znaczną część swego dochodu. Społeczeństwo postawiło również do dyspozycji znaczne środki dla poszerzenia produkcji tych dóbr. Mimo to porównując obecnie tygodniowy nakład czasu poświęcony na pracę domową we wszystkich gospodarstwach rodzinnych przeciętnie okazuje się, że nie nastąpił żaden efektywny spadek czasu pracy domowej. Pokazuje to poniższa tabela.

Wskazaliśmy tutaj na te zależności, ponieważ jedynie na ich podstawie da się wyjaśnić fakt, że potrzeby uzasadnione są stanem rozwoju socjalistycznej produkcji i równocześnie wyprzedzają produkcję. Dla powstania masowej potrzeby wystarczające jest nie tylko istnienie wartości użytkowej oraz jej wytwarzanie przy pomocy produkcji, ale również informacja o jej istnieniu i właściwościach. Jedną z istotnych przyczyn narastania i wyprzedzania potrzeb w stosunku do produkcji tkwi w odkrytym przez Lenina prawie rozwoju potrzeb. W społeczeństwie socjalistycznym prawo to działa za pomocą konkretnych i specyficznych związków. Niektóre z nich, które to działanie podtrzymują i przyspieszają, warto podkreślić.

Porównanie rozwoju tygodniowego nakładu czasu, przeznaczanego dla pracy domowej, na różne czynności we wszystkich gospodarstwach domowych (przeciętnie)⁴

Grupa działania	1965		1970	
	liczba godzin	procentowy udział prac	liczba godzin	procentowy udział prac
Przygotowanie posiłków	15,5	32,6	15,5	32,9
Porządkowanie mieszkania	12,1	25,5	12,8	27,2
Czyszczenie bielizny	7,9	16,6	8,4	17,8
Zakupy	6,0	12,7	6,7	14,2
Pozostałe prace domowe	6,0	12,6	3,7	7,9
Praca domowa łącznie	47,5	100,0	47,1	100,0

1) Wzrostowi potrzeb w socjalizmie sprzyja szczególnie fakt, że celem produkcji jest właśnie zaspokajanie potrzeb świata pracy, co jest nie tylko wyrazem uprzednio wspomnianego stanu rzeczy, lecz że również ma miejsce odwrotne działanie na sam rozwój potrzeb.

2) Prawo (rozwoju i coraz pełniejszego zaspokajania potrzeb, (podyktowane jest koniecznością podniesienia poziomu materialnego i kulturalnego świata pracy za pomocą rosnącej konsumpcji. Konsumpcja jest bowiem nie tylko siłą napędową i celem gospodarki, lecz jednocześnie sprzyja poszerzonej ilościowej i jakościowej reprodukcji zdolności do pracy u społeczeństwa.

3) Rozwój sił wytwórczych, doskonalenie socjalistycznej reprodukcji, niezbędne dla realizacji uprzednio wspomnianych zadań, podnosi poziom kulturalny ludzi i pozwala w ten sposób ma powstanie nowych, wyższych oraz rosnących potrzeb.

4) Nowa rola, jaką odgrywa świat pracy jako właściciel środków produkcji oraz klasa panująca w społeczeństwie socjalistycznym wymaga, a zarazem umożliwia podniesienie jego poziomu duchowego i kulturalnego oraz przyspiesza w istotny sposób rozwój masowych potrzeb.

5) Socjalistyczne stosunki podziału są obok stosunków produkcji, podstawą tego, że nie tylko potrzeby, lecz również dochody pochodzące z pracy rosną w związku z poszerzeniem produkcji na podstawie zasady podziału według zasług. W ten sposób potrzeby świata pracy zostają coraz bardziej wyposażone w siłę nabywczą, stają się efektywnym pożytem.

Ogólne historyczne znaczenie dla tego procesu ma zbliżenie klas i warstw w społeczeństwie socjalistycznym, znajdującym się w fazie swego dojrzenia. Obiektywne procesy, jak znoszenie różnic między pracą umysłową i fizyczną, przemysłową i rolną, przyczyniają się do zbliżenia poziomu kulturalnego i materialnego świata pracy, jak również

⁴ A. Albrecht, *15 Milliarden Stunden für Hausarbeit in der DDR. Mitteilung des Instituts für Marktforschung*, Leipzig 1972, s. 8.

do zbliżenia poziomu zaspokajania jego potrzeb. Oznacza to, ogólnie rzecz biorąc, że socjalistyczne stosunki produkcji i podziału nie pozwalają na trwałe wykluczenie jakiejś części świata pracy z konsumpcji określonych dóbr, lecz przeciwnie, że za pomocą rozszerzenia wydajności pracy i zwiększenia dochodów z niej musi mieć miejsce rosnące włączanie ludzi pracy do coraz wyższej konsumpcji.

W związku z poprzednimi uwagami chcielibyśmy tutaj podkreślić, że socjalistyczny ustrój społeczny polega na nowym sposobie produkcji; zmienione zostają przy tym na podstawie zrewolucjonizowanego sposobu produkcji zarówno sposób podziału, wymiany, jak i konsumpcji. Wraz z podstawowym założeniem, by rolę potrzeb i cel gospodarki socjalistycznej włączyć jednoznacznie do faz procesu reprodukcji, chcielibyśmy w obrębie pojęcia stylu życia zdefiniować ekonomicznie istotną część, a mianowicie konsumpcję świata pracy jako socjalistyczny sposób konsumpcji. Określa on stosunki ludzkie między sobą w ich właściwościach jako konsumentów. Wyraża ich stosunek między sobą w odniesieniu do przedmiotów konsumpcyjnych, które zostają określone przez sposób osiągnięcia mocy rozporządzania dobrami konsumpcyjnymi i specyficznymi formami własności środków konsumpcji, powstającymi w socjalizmie na bazie podziału według wkładu pracy. Sposób konsumpcji polega na stosunkach ludzi do środków produkcji, na ich wzajemnych stosunkach w społecznym procesie pracy, ich stosunkach do społecznie wytworzonych dóbr i świadczeń oraz z tym związanym sposobem produkcji.

Sposób konsumpcji jako fazę społecznej reprodukcji charakteryzuje zakres reprodukcji człowieka, który dokonuje się przez konsumpcję. Zgodnie z celem socjalistycznego sposobu produkcji nie ogranicza się już konsumpcji do reprodukcji człowieka tylko jako siły roboczej. Co więcej oddala się ona w takim stopniu od tego ograniczenia, w jakim rosną siły wytwórcze, a socjalizm przeradza się w komunizm. Podstawowe kierunki rozwoju sposobu produkcji określone są przez miejsce człowieka w socjalistycznym społeczeństwie.

Podstawowymi czynnikami rozwoju są:

- 1) Rozwój sił wytwórczych i ich działanie na przedmioty konsumpcji, na formę konsumpcji i jej rozmiar. Rozwój sił wytwórczych warunkuje równocześnie dalszy rozwój podstawowej siły wytwórczej, która w istotnych częściach przekazana zostaje w fazie konsumpcyjnej.

- 2) Dojrzewanie ekonomicznych praw socjalizmu i ich świadome wykorzystywanie, zmiana struktury społecznej społeczeństwa i tworzenie się przesłanek wyższej fazy rozwoju-kunizmu. Takie przesłanki pojawiają się na bazie ogólnego rozwoju i doskonalenia podziału według wydajności pracy, przede wszystkim w poszerzaniu społecznie zorganizowanej i finansowej konsumpcji oraz w uzupełnianiu podziału według wydajności podziałem według społecznych i pierwszoplanowych potrzeb.

I. ROLA POTRZEB I ICH WYMAGANIA W STOSUNKU DO SOCJALISTYCZNEJ PRODUKCJI

Już poprzednio podkreślono, że podstawowe prawo ekonomiczne socjalizmu staje się skuteczne dopiero wtedy, gdy pozostaje w ścisłym związku z pozostałymi prawami ekonomicznymi. Oznacza to przede wszystkim, że powstaje ścisły związek między prawem podstawowym a prawem ekonomii czasu. Spełnienie podstawowego zadania rozwoju społecznego wymaga przede wszystkim planowego podziału pracy społecznej w różnych gałęziach i zakresach społecznej działalności, zależnie od struktury potrzeb. Ogólna struktura gospodarki narodowej i tempo rozwoju poszczególnych gałęzi oraz ich zakresów powinny być w istotny sposób określone przez dynamikę rozwoju potrzeb społecznych, przy czym jako dalszy czynnik regulujący dochodzi różne tempo rozwoju wydajności pracy w tych gałęziach. Wynika z tego, że rozwój pojedynczych dziedzin produkcji w przemyśle, rolnictwie, w usługach, handlu i lecznictwie staje się konieczny, mniej lub więcej niezależny od tempa społecznego nakładu, jeśli u ich podstaw leży odpowiednie rozszerzenie potrzeb.

Drugi warunek dla realizacji praw ekonomii czasu polega na tym, że kwoty pochodzące z nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej, a przypadające na pojedyncze zakresy i gałęzie społecznej działalności zostaną tam tak zużyte, że dadzą możliwie najwyższą produkcję. Produkcję tę powinno wytwarzać się nie tylko przy zmniejszającym się nakładzie pracy i wzrastającym produkcie dodatkowym (w celu pokrycia zapotrzebowania pozostałych sfer społeczeństwa), lecz również dzięki zmniejszaniu do minimum spożycia własnego czystego dochodu. Jest to przesłanka podstawowa gwarantująca wszechstronny rozwój działania, przesłanka pełniejszego zaspokajania potrzeb ludności. Postulaty wypływające z potrzeb dla rozwoju socjalistycznej produkcji przejawiają się w następujących kierunkach:

— Produkcja musi przeforsować dalszy rozwój i wytwarzanie u motywowanych potrzebami dóbr konsumpcyjnych z ich rosnącymi i kompleksowymi właściwościami użytkowymi mogącymi zaspokoić potrzeby coraz to wyższego rzędu, przy czym musi być zagwarantowana oszczędność pracy nie tylko w produkcji, lecz również w użyciu i spożyciu. Z tego ostatniego punktu widzenia trzeba pamiętać, że część pracy społecznej w socjalizmie przerzucana jest na gospodarstwa domowe. Stąd dużego znaczenia nabierać musi wartość użytkowa produktów, od której zależy organizacja społecznego procesu reprodukcji.

— Produkcja musi nadal, jako że jedną z istotnych potrzeb człowieka jest potrzeba pracy, umożliwiać rozwój i doskonalenie warunków pracy i spożycia w zakładzie i terenie. To stanowi właśnie przesłankę roz-

woju twórczego charakteru pracy oraz wykorzystania zdolności i wiedzy świata pracy przy socjalistycznej racjonalizacji produkcji i przy wroście wydajności pracy. Stanowi to równocześnie warunek, by świat pracy mógł szerzej pojąć swoją rolę jako właściciel socjalistycznej produkcji oraz swoje prawa przy kierowaniu produkcją.

— Materialne zakresy produkcji muszą w wyższym stopniu umożliwiać takie rozmieszczenie siły roboczej, by móc zwiększyć liczbę zatrudnionych w nieprodukcyjnych gałęziach, szczególnie zaś w tych dziedzinach usług, które bezpośrednio pracują dla zaopatrzenia ludności. Ta konieczność związana jest z tym, że na osiągniętym poziomie konsumpcji potrzeby w zakresie usług wykazują tendencję wzrostu. Zresztą w tych dziedzinach wzrost wydajności pracy, przy obecnych warunkach technicznych, może następować mniej szybko aniżeli w dziedzinach produkcji materialnej. Rozwój usług prowadzi do redukcji czasu pracy domowej.

— Produkcja musi wreszcie i to w długich okresach, umożliwiać taki wzrost społecznej wydajności pracy, który nie tylko doprowadza do zwiększenia spożycia dóbr konsumpcyjnych i świadczeń, lecz również, wraz z dojrzewaniem społeczeństwa socjalistycznego, gwarantuje materialne przesłanki zwiększenia wolnego czasu. Wprawdzie obecnie takie warunki bynajmniej jeszcze nie dojrzały, pojawiają się one jednak w życzeniach i koniecznościach zwiększenia urlopów, skrócenia czasu pracy w określonych, szczególnie intensywnych czynnościach itd. Realizacja tych zadań przez produkcję jest oczywiście jedynie możliwa na podstawie rozwoju działania w celu poprawy planowania społecznego i wszechstronnego wzrostu wydajności pracy.

II. ROLA POTRZEB W FAZIE DYSTRYBUCJI

Charakterystyka socjalistycznego sposobu podziału, która wynika z podstawy socjalistycznych stosunków produkcji odzwierciedla podział środków produkcji, przede wszystkim podział środków produkcji, w postaci ogólnego mienia społecznego, będącego w rękach całego społeczeństwa. Stwarza on nie tylko miarę, równą zasadę indywidualnego przyswajania sobie dóbr konsumpcyjnych, następującą w podziale według wydajności pracy, lecz uwidacznia się również w społecznie przyswojonych częściach wytworzonego produktu i udziale świata pracy w spożyciu w obrębie społecznych usług, następującego w pewnym stopniu niezależnie od indywidualnej wydajności pracy.

Jednakże i w tym ostatnim przypadku pewna część konsumpcji usług ze środków społecznych określona jest częściowo zakresem i wydajnością pracy społecznej. Obie części funduszu konsumpcyjnego, zarówno ta, która dzielona jest ściśle według wykonanej pracy, jak i ta, która

dzielona jest według społecznych potrzeb, ograniczają się wzajemnie w swoim wzroście. Dlatego socjalizm ustanawia taki sposób podziału, który w powiązaniu z materialnym zainteresowaniem świata pracy i rosnącą rolą moralnych impulsów łączy zwiększone zaspokajanie potrzeb ze wzrostem wyników pracy. Przy tym jednakże, dla ukształtowania socjalistycznych stosunków podziału, istotny jest fakt, że czynniki oddziałujące na wydajność pracy i związane z ogólną własnością społeczną, zasięg i zdolność działania środków produkcji, organizacji produkcji nowych inwestycji i inne nie mogą bezpośrednio określać indywidualnej wydajności pracy.

Przy takich przesłankach może być ustalone wynagrodzenie za pracę jedynie przy jednolitości społecznie określonego parametru, taryfowej stawki wynagrodzenia, zakładowego normatywu i normy pracy. Określenie wynagrodzenia z tych dwóch komponentów jest bezpośrednim wyrazem istnienia i działania własności społecznej środków produkcji przy podziale dóbr konsumpcyjnych i ustanawia równocześnie w ten sposób powiązanie społecznego podziału z materialnym zainteresowaniem. Odpowiednio do tego stanu rzeczy VIII Zjazd SED podkreślił, że główna część podziału rosnącego społecznego produktu przeznaczonego do konsumpcji, powinna następować poprzez wynagrodzenie za pracę. Wynika z tego, że osobista własność środków konsumpcyjnych, sprzyjająca największej części zaspokajania potrzeb, nie może być w istotny sposób ograniczona. Oznacza to jednak również określone ograniczenia zasięgu i wzrostu społecznego funduszu konsumpcji.

Mimo jednak pryncypialnej równości świata pracy w stosunku do środków produkcji i zniesienia wyzysku, sposób podziału przy równych podstawach może okazać się nierówny w odniesieniu do zaspokajania potrzeb poszczególnych członków społeczeństwa. Tą podstawą socjalistycznego sposobu podziału jest zagada „aby przy podziale produktów za równe kwantum pracy uzyskiwać równe kwantum produktów”⁵. Wydajność pracy pracujących jest jednak różna, zależna od zdolności i posiadanych kwalifikacji oraz subiektywnej postawy zatrudnionych w produkcji. Stąd też występują i występować muszą różnice w podziale produktu społecznego.

Z drugiej strony potrzeby członków społeczeństwa socjalistycznego są również zróżnicowane. Już Marks wskazywał na to, że wraz z wielkością rodziny i liczbą osób, korzystających z dochodu w rodzinach powstaje zróżnicowane zaspokajanie potrzeb. Pisał on: „Przy równej wydajności pracy i dlatego równym udziale w społecznym funduszu konsumpcyjnym otrzymuje jeden faktycznie więcej aniżeli drugi”⁶. Marks

⁵ W. I. Lenin, «*Staat und Revolution*, w: Lenin, *Werke* t. 25, Berlin 1960, s. 481.

⁶ K. Marks, *Kritik des Gothaer Programms*, w: Marx, Engels, *Werke* t. 19, Berlin 1962, s. 21.

dodaje, że nierówności, które wywołuje socjalistyczny sposób podziału są szczególnie nie do uniknięcia w pierwszej fazie społeczeństwa komunistycznego.

W dzisiejszych warunkach dojrzewającego społeczeństwa socjalistycznego wyłania się jednak coraz bardziej pytanie, czy dany poziom różnic w podziale i spożyciu, wynikający z wymienionych wyżej czynników, odpowiada w pełni danym warunkom i koniecznościom rozwoju. Chodzi przy tym o problem, który pokreślał F. Engels w swoim liście do Schmidta, kiedy pisał, że „sposób podziału zależy w istotny sposób od tego, ile jest do podziału i że to zmienia się wraz z postępem produkcji i społecznego porządku”⁷. Zagadnienie to jest we współczesnej literaturze zaledwie sformułowane, a jego analizy nie są prawie znane. Istotne znaczenie dla zmiany w tej dziedzinie mogą mieć postanowienia V Plenum Komitetu Centralnego SED dotyczące dalszej realizacji ogólnego programu społeczno-politycznego.

Podstawą tych poczynań była uwaga Lenina, który sformułował w 1917 r. „Natychmiast po urzeczywistnieniu równości wszystkich członków społeczeństwa w odniesieniu do posiadania środków produkcji, tj. równości pracy, równości wynagrodzenia, wyłoni się za nią przed ludnością w nieunikniony sposób pytanie, jak powinna ona dalej kroczyć od formalnej do rzeczywistej równości, tj. do urzeczywistnienia zadania: każdy według swoich zdolności, każdemu według jego potrzeb”⁸.

W związku z tym należy dokładnie zbadać czynniki, które określają to zróżnicowanie konsumpcji dla poszczególnych ludzi pracy lub, inaczej mówiąc, które zmieniają wysokość możliwego spożycia w wyniku działania szeregu elementów korygujących ostateczny podział dochodu narodowego. Do najważniejszych kategorii mających wpływ na tę korektę mają dochody brutto z pracy, struktura gospodarstw domowych, procesy wtórnego podziału, planowe kierowanie przez państwo społecznym funduszem konsumpcji oraz procesy ponownego podziału, które w obrębie rodziny zostają przedsięwzięte przez zróżnicowane wydatki pieniężne rodziców na dzieci ze względu na ich liczbę i wiek.

Oceniając zróżnicowanie dochodów brutto z pracy na jednego zatrudnionego według grup kwalifikacyjnych, to otrzymuje się stosunek między dolnym i górnym dochodem około 1 : 3,6. Ten wskaźnik jest w dalszym ciągu modyfikowany przez stopień wykonania norm, przez różne rodzaje premii, wysokości stawek i premii w różnych gałęziach' gospodarki narodowej, jak również w obrębie poszczególnych zakładów. To wywołuje dalsze zróżnicowanie w stosunku do wyżej wymienionego gdyż charakteryzuje się stosunkiem 1 : 1,5. Z tych względów państwowe pro-

⁷ F. Engels, *Brief an Conrad Schmidt vom 5. 8. 1890*, w: Marx, Engels, *Werke*, t. 37, Berlin 1967, s. 436.

⁸ W. I. Lenin, *op. cit.*, s. 486.

cesy dystrybucji, prowadzące do tworzenia się dochodu netto w gospodarstwie domowym są ważną częścią składową socjalistycznej dystrybucji. Uwzględniają one głównie społeczne wymagania przeciwdziałając w ten sposób w pewnym stopniu dużemu zróżnicowaniu dochodów brutto pochodzących z pracy.

Dokonując przykładowo próby oceny zróżnicowania dochodu brutto pochodzącego z pracy przypadającej na 1 członka rodziny przyjęliśmy następujące założenia:

— w najniekorzystniejszym położeniu są rodziny składające się z 2 osób dorosłych i 5 dzieci, przy czym tylko jeden członek rodziny jest zatrudniony i otrzymuje dochód zaliczany do niższej grupy,

— w typowym położeniu jest rodzina, która składa się z 2 dorosłych osób i 2 dzieci, uzyskująca 1,5 dochodu pracownika pełnozatrudnionego w grupie pracowników wykwalifikowanych,

— w najkorzystniejszym położeniu są rodziny, gdzie oboje małżonkowie są w pełni zatrudnieni, mają wyższe wykształcenie, a w rodzinie nie ma dzieci.

Porównując dochód brutto z pracy przypadający na 1 członka rodziny w wymienionych przypadkach, to jego zróżnicowanie relatywne wynosi 1:6:11.

Uwzględniając jednak tylko dochody netto gospodarstw domowych przypadające na 1 członka rodziny, a więc po procesach dystrybucji, zróżnicowanie to zostaje zmodyfikowane i zmniejszone, w naszych przypadkach 1 : 3 : 4,5.

Dokonując dalszych kalkulacji, możemy stwierdzić, że relacje te ulegają dalszym zmianom zależnym od wieku dzieci, a więc kiedy w rodzinie procesy ponownego podziału zachodzą dalej.

Ogólnie jednak chcemy tutaj podkreślić, że zróżnicowania poziomów spożycia są w swych rozmiarach mniejsze niż wynikałoby to ze zróżnicowania wynikającego tylko z ilości i jakości pracy. Konieczne się staje wypracowanie długoterminowej strategii rozwoju stosunków podziału oraz stosunków konsumpcyjnych. Przy tym podstawą tej strategii musi być racjonalne kojarzenie zaspokajania potrzeb w fazie socjalizmu za pomocą dochodów z pracy oraz dochodów pośrednich, płynących ze społecznych funduszy konsumpcji. Nie wystarcza tutaj tylko sam rozwój produkcji, konieczne są odpowiednie sterowania procesami podziału dochodu narodowego by zwiększyć udział klasy robotniczej w konsumpcji, odpowiednio do jej udziału w tworzeniu dochodu narodowego. W tym zakresie większej analizy wymagają wkłady oszczędnościowe. Pojawia się tutaj również problem dotyczący spadków, który musi stać się przedmiotem dokładnej analizy, jeśli wytworzenie się rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego i jemu odpowiadający sposób konsumpcji mają być rozwiązane jako punkt wyjścia perspektywicznego socjalistycznego modelu konsumpcji.

III. FAZA WYMIANY Z PUNKTU WIDZENIA CELU GOSPODARKI SOCJALISTYCZNEJ

Postulaty, stawiane fazie wymiany oraz fazie obiegu dóbr, tak jak one współcześnie istnieją i mają znaczenie praktyczne, są realizowane przez takie podstawowe kategorie, jak przygotowywanie towarów, poziom cen, ciągłość i strukturę podaży, fundusz nabywczy ludności itd. Postanowienia VIII Zjazdu SED i ich konkretyzacja przez następujące po nim posiedzenia plenarne zmierzające do tego, by zagwarantować stabilne przygotowanie towarów dla zapewnienia realizacji, mającego siłę nabywczą popytu świata pracy. Znaczenie ma przy tym nie tylko produkcja i handel wewnętrzny, lecz również fakt, że w naszej gospodarce narodowej rozwija się stale handel zagraniczny. Rola monopolu handlu zagranicznego w państwie socjalistycznym polega oczywiście na tym, by podtrzymać punkty ciężkości każdorazowego etapu rozwoju planu. Oznacza to, że handel zagraniczny, a na jego podstawie handel wewnętrzny muszą w rosnącej mierze przekształcić strukturę produkcji dóbr konsumpcyjnych przez import i eksport w odpowiadającą zapotrzebowaniu strukturę podaży i spożycia.

Istotne znaczenie dla procesu reprodukcji ma stabilizacja poziomu cen. Gwarantuje ona, że rosnące wpływy pieniężne świata pracy prowadzą do rosnącego spożycia. Ma to szczególne znaczenie, ponieważ w świecie kapitalistycznym inflacja i podwyżki cen niweczą wywalczone podwyżki płac ludzi pracy na korzyść monopolu. Należy jednak długoterminowo ocenić, że współcześnie skuteczny poziom cen, jak również poziom stawek za usługi stymulują strukturę spożycia, która powinna być oceniona z wielu punktów widzenia. Nieuniknione są więc długoterminowe badania nad stosunkiem rozwoju poziomu wpływów, jego struktury oraz działania poziomu cen.

Z punktu widzenia teorii ekonomii politycznej socjalizmu należałoby podkreślić jeszcze dalszy teoretyczny stan rzeczy. W związku z przedstawieniem produkcji towarowej oraz uznaniem społecznie zorganizowanej pracy można w naszej literaturze powszechnie znaleźć tezę, że ostateczne uznanie społecznego nakładu pracy według jego użytkowej formy i zasięgu następuje poprzez fazę realizacji, następuje więc poprzez sprzedaż. Ale takie stawianie celu i potwierdzenie społecznej przydatności jest właściwie bardziej typowe dla systemu produkcji kapitalistycznej, gdzie celem jest nie zaspokajanie potrzeb, lecz realizacja wartości oraz wartości dodatkowej. W socjalistycznych stosunkach produkcji społeczeństwo interesuje się bardziej tym, czy realizowane przez kupno i sprzedaż dobra konsumpcyjne okażą się również w fazie konsumpcyjnej adekwatne do potrzeb świata pracy, pomijając fakt, że dla pewnej części sprzedanych i zrealizowanych dóbr konsumpcyjnych może nastąpić zniesienie uznania, jeśli ustalone właściwości dóbr konsumpcyjnych nie są zagwarantowane. Powstaje jednak konieczność zwrócenia uwagi na

większą przydatność dóbr dla zaspokajania ludzkich potrzeb w związku z podstawowym celem gospodarki socjalistycznej. Ma to znaczenie zarówno teoretyczne, jak i praktyczne.

IV. ODDZIAŁYWANIE POTRZEB NA FAZĘ KONSUMPCYJNĄ

By lepiej wyjaśnić niektóre fakty, należy stwierdzić wpierw, że przydatność i efektywność konsumpcji przejawia się nie tylko w zmniejszeniu społecznego nakładu na pracę domową przy użytkowaniu i konsumpcji, lecz również w przydatności dla rozwoju wszechstronnie rozwiniętego człowieka w społeczeństwie socjalistycznym. Konsumpcja jest oczywiście równocześnie związana bezpośrednio z narodowogospodarczym procesem reprodukcji, w którym spożycie środków konsumpcyjnych przekazuje prostą i poszerzoną reprodukcję ludzkich zdolności do pracy. W tym kontekście jest konsumpcja nie tylko celem gospodarki, lecz jako faza w łańcuchu procesu reprodukcji jest równocześnie istotnym czynnikiem rozwoju gospodarki. Z tego punktu widzenia można powiedzieć, że konsumpcja wpływa na wzrost gospodarki o tyle, o ile po pierwsze staje się ona skuteczna poprzez materialne zainteresowanie i jej realizację w konsumpcji, przekazywane przez poprzedzające fazy procesu reprodukcji dla zwiększenia wydajności społecznej pracy, po drugie, o ile reprodukcja obejmuje siłę roboczą i po trzecie, o ile oddziałuje ona przez strukturę konsumpcji w istotny sposób na sprawność narodowogospodarczej reprodukcji.

Nie wszystkie formy produkcji dóbr konsumpcyjnych są w równej mierze intensywne pod względem inwestycji, siły roboczej oraz materiałów; tak więc zróżnicowane formy rozwoju konsumpcji oraz tempa jej rozszerzania się prowadzą do zróżnicowanych wyników narodowogospodarczego procesu.

Podkreślaliśmy uprzednio, że potrzeby określają ostatecznie podział pracy społecznej na gałęzie i zakresy; okazuje się jednak, że przy rozstrzygnięciu o rozpiętości i tempie zaspokajania potrzeb społeczeństwo nie może przeoczyć zależności między społecznym nakładem dla poszerzenia produkcji i działaniem na stopień zaspokajania potrzeb, jak również rozmiarem realizacji dochodów. Miało to w przeszłości godne uwagi znaczenie dla różnych punktów ciężkości rozwoju spożycia ludzi pracy, przy czym takie zagadnienia, jak społeczna zaliczka środków pieniężnych i zakres wiązania siły nabywczej ludzi pracy prowadziły prawdopodobnie obok innych czynników do przyspieszonego wzrostu spożycia długotrwałych dóbr konsumpcyjnych. Przy dzisiejszym stanie rozwoju rosnące zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych ma istotne znaczenie dla wytworzenia się socjalistycznego sposobu konsumpcji. Ale właśnie rozwój tego zakresu konsumpcji wymaga znacznego zwiększenia społecznych środków

ków pieniężnych, przy czym zwroty, pochodzące z opłat czynszu powodują jedynie częściowo i długoterminowo wiązanie siły nabywczej. Podkreślenie potrzeby mieszkaniowej i jej przyspieszonego zaspokajania pozwala jednoznacznie wyrazić skuteczność i priorytet celu gospodarki socjalistycznej, odpowiednio do dojrzałych możliwości wydajności pracy.

Istotne znaczenie dla określenia rozwoju konsumpcji, przy uwzględnieniu znaczenia produkcji, ma dlatego wypracowanie takich znamienych cyfr, które dotyczą np. nakładu inwestycyjnego dla poszerzenia produkcji towarowej. Tak więc szacunkowe obliczenia dla następnego okresu czasu podają, że poszerzenie produkcji towarowej w gospodarce krajowej w zakresie środków spożywczych o 1 mld marek wymaga dodatkowego nakładu inwestycyjnego o około 5 mld marek. Natomiast w przypadku mebli i butów rozszerzenie produkcji w takim samym stopniu jak wyżej wymaga dodatkowego nakładu poniżej 1 mld marek. Określone są przez to w istotny sposób możliwość i tempo rozwoju zaspokojenia poszczególnych części potrzeb, jeśli w ciągu dłuższych okresów planu poważny rozwój naukowo-techniczny nie prowadzi do zwiększenia wydajności pracy.

Chcemy jeszcze dodać, że socjalistyczny sposób konsumpcji, polegający na sposobie produkcji i podziału podkreśla szczególnie znaczenie prywatnej własności dóbr konsumpcyjnych. Słusznie podkreśla się, że socjalizm odrzuca zarówno ascetyczne zachowanie się maoistów, jak również przesadne eksponowanie prywatnej własności środków konsumpcyjnych. Mimo to pozostaje faktem, że na bazie prywatnej własności środków konsumpcyjnych wyłaniają się określone stosunki wykluczania w stosunkach między ludźmi- odnośnie do ich mocy rozporządzania dobrami konsumpcyjnymi. Należy tu wspomnieć i o tym, że przy zróżnicowanej wydajności pracy i przy różnych dochodach z pracy powstaje oczywiście zróżnicowany poziom zaspokojenia potrzeb, zakresu oraz struktury konsumpcji. Pytanie, które się z tym zagadnieniem wiąże, dotyczy szerokości asortymentu określonych dóbr konsumpcyjnych w zależności od wysokości dochodów z pracy. Można jednak też stwierdzić, że konsumpcja świata pracy z wyższymi już dziś dochodami pozwala przewidywać w określony sposób konsumpcję ludzi pracy w przyszłości.

Na zakończenie chcielibyśmy jeszcze zwrócić uwagę na jeden fakt. Dotyczy on stosunku między indywidualnie a społecznie zorganizowaną konsumpcją. Obok zasady opieki społecznej »i silnego rozwoju takich zakresów konsumpcji, jak oświata i lecznictwo, które leżą w interesie wszystkich członków społeczeństwa, włączony zostaje tutaj w sposób widoczny również proces, który chcielibyśmy określić mianem uspołecznienia konsumpcji. Związany jest on z tym, że właściwości użytkowe, wielkość i rozmiar dóbr konsumpcyjnych wykazują taką tendencję, która pozwala im wyrastać z rozmiarów indywidualnej i osobistej gospodarki domowej. Ten proces uspołecznienia konsumpcji uwidocznia się w eta-

pach przejścia, np. w realizacji usług pralniczych poprzez ich mechanizację w gospodarstwach domowych, w przejściu w zakłady usługowe i wreszcie w przekształcaniu w przemysłowe zakłady produkcyjne, przez co ich uspołecznienie zostaje definitywnie osiągnięte.

Nie tylko społeczne względy przyśpieszają ten proces, lecz szczególnie związane to jest z techniką i technologią produkcji oraz konsumpcji. Uspołecznienie w tym zakresie może prowadzić do istotnej ekonomizacji pracy społecznej. W rzeczywistości szereg dóbr konsumpcyjnych pretenduje do tego, by przekształcić się w takie społeczne środki produkcji. Przy bliższym rozpatrywaniu okazuje się, że szereg indywidualnie zakupionych i używanych dóbr konsumpcyjnych nie jest w tym sensie obiektem potrzeb, lecz raczej „środkiem produkcyjnym konsumpcji”. Tak więc piece kuchenne, lodówki, pralki stają się bardziej środkiem produkcji w prywatnym gospodarstwie domowym niż środkiem konsumpcja gdyż służą wytworzeniu się zdolności konsumpcyjnej produktów lub są konieczne dla uzyskania ich konsumpcyjnej dojrzałości. Właśnie ten zakres środków konsumpcyjnych mógłby wywrzeć długotrwały wpływ na procesy przejścia od prywatnych do społecznych form pokrycia i zaspokojenia potrzeb.

Sformułowaliśmy tylko niektóre znane nam zależności oraz wskazaliśmy na takie, których znaczenie zaczynamy pojmować. Wyłaniają się one, kiedy system teorii ekonomicznej i powstanie celu polityki gospodarczej, wychodząc konsekwentnie ze sformułowania podstawowego prawa ekonomicznego, są przemyślane i zorganizowane. Udoskonalenie teorii ekonomicznej i systemu kierowania ma istotne znaczenie dla realizacji podstawowego zadania w krajach socjalizmu. Odpowiada to w pełni sformułowaniu tow. Breżniewa wyrażonemu w referacie na XXIV Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, w którym stwierdza, że „partia [. . .] wychodzi z założenia, że podniesienie poziomu życia ludzi pracy staje się jednym z pilniejszych wymagań wzrostu gospodarczego, staje się ważną przesłanką wzrostu produkcji”⁹.

OBJECTIVES OF SOCIALISTIC ECONOMY AND STIPULATED SOLUTIONS IN EACH STAGE OF SOCIAL REPRODUCTION

Summary

The author assumes that the natural objective of production, namely the production of various utility values will only become the basic objective of the formation in socialism. Other economic laws, in particular laws of development

⁹ *Rechenschaftsbericht des ZK der KPdSU. Referent: L. I. Breshnew, Moskwa 1971, s. 57.*

of needs, division according to work, planned development of social production and economy of time should be taken into consideration and properly employed to accomplish that objective.

The author points to the fact that consumption is not only a result of production but also an important factor affecting the whole process of social reproduction. He puts forward several postulates resulting from the needs affecting production, exchange, division and consumption.